

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Махінько Анна Іванівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім.
Ігоря Сікорського», м. Київ
e-mail: anbor15@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-1970-7976>

***Анотація.** У статті досліджується процес формування інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах сучасної України. Впровадження інклюзії є результатом реалізації прав осіб з інвалідністю одним з яких є право на доступ до освіти. Згідно світових стандартів практикується рання інтеграція осіб з обмеженими можливостями у суспільне життя, якщо стан здоров'я дозволяє не навчатися у спеціальних освітніх закладах. Для вітчизняної сфери освіти інклюзія є новою формою навчання, оскільки у попередні часи сформувалася система середніх спеціалізованих навчальних закладів переважно інтернатного типу, де здобували освіту особи з психофізичними обмеженнями. Питання інклюзивної освіти знаходиться у центрі уваги педагогів, які формують її концептуальні засади та методичну базу. На основі аналізу нормативно-правової бази та фактологічного матеріалу встановлено, що законодавство регламентує основні теоретичні та організаційні питання інклюзивного навчання. Динаміка чисельності інклюзивних класів стабільно збільшується. Одночасно це супроводжується утрудненнями. В цілому інклюзивна форма навчання має перспективу.*

***Ключові слова:** інклюзія, інклюзивне навчання, інтеграція, діти з особливими потребами, інклюзивний клас.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство декларує себе як відкрите та гуманістичне. Ці базові принципи втілюються у комфортному співіснуванні усіх його членів без винятку. Проте їх реалізація є неможливою без урахування потреб осіб, які належать до соціально вразливих груп. Однією з таких груп є особи з інвалідністю. Сучасні принципи гуманізації передбачають доступність життєвого середовища, що в свою чергу зачіпає не лише побутові аспекти, а й освіту працю та подальшу самореалізацію, яка має на меті і певний рівень соціальної самостійності. Одним із шляхів реалізації цього і відповідно інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство є інклюзивне навчання.

Вітчизняна освітня галузь кінця XX – першого десятиліття XXI ст. вперше стикається з даним питанням, оскільки інклюзивне навчання, за поодинокими винятками, майже не практикувалося. Для навчання дітей з інвалідністю у системі закладів середньої освіти функціонувала мережа спеціальних шкіл та установ інтернатного типу. У перебігу трансформаційних перетворень передбачається впровадження світових педагогічних підходів, відповідно яких особам з особливими потребами гарантується доступ до освіти у формі інклюзії, якщо не рекомендується іншої. Реалізація цього підходу має свої особливості та стикається з певними

утрудненнями, що впливають з умов у яких відбувається процес модернізації. Дослідження вітчизняних напрацювань у цьому питанні дасть можливість врахувати проблеми, що виникають, визначити шляхи їх вирішення та перспективи подальшого розвитку інклюзивної форми освіти.

Метою статті є дослідження особливостей процесу становлення інклюзивного навчання в умовах модернізації середньої освіти.

Історіографічний огляд. Питання освіти і інклюзивної, зокрема, переважно перебувають у сфері наукових досліджень педагогів, оскільки вони фахово формулюють концептуальні основи реформування освітньої галузі, шляхи та способи їх реалізації. Комплекс робіт представлено монографіями, статтями та тезисами наукових конференцій, автори яких досліджують різні аспекти педагогіки, соціології і права, що певним чином дотичні проблемі інклюзивного навчання. Серед таких привертають увагу публікації С. Альохіної, Н. Ашиток, О. Заярнюк, І. Садової, М. Чайковського, у яких розглядаються концепції інклюзивного навчання, основні підходи, особливості методів навчання дітей з особливими потребами, сформульовано основні засади підготовки відповідних педагогічних кадрів. При цьому історичного аспекту проблеми дослідники майже не зачіпають за винятком робіт автора даного повідомлення, у яких розглядаються питання інклюзивного навчання в контексті реформ сучасної системи освіти.

Виклад основного матеріалу. Становлення інклюзивного навчання пов'язано з модернізацією сучасної середньої освіти, оскільки у попередніх періодах такі методики не практикувалися у відношенні осіб з інвалідністю. У вітчизняному законодавстві фактично відсутнє визначення інклюзивного навчання, лише зазначено його базові принципи: недискримінаційність, врахування особистісного аспекту, ефективне залучення та включення до освітнього процесу [Закон України «Про внесення змін»]. Відповідно це поняття може мати широке трактування, але традиційно інклюзія вживається у контексті освіти людей з інвалідністю.

Вперше питання щодо навчання осіб з інвалідністю поза спеціалізованими освітніми закладами для їх максимальної інтеграції у суспільство постало у 1990-х рр., започатковуючи засади партнерської педагогіки. Остання пов'язана з побудовою громадянського суспільства орієнтованого на гуманістичні засади. Отже, інклюзивне навчання є формою суспільної інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями.

За офіційними даними в Україні мають встановлений ступінь інвалідності 162 тис. дітей. З них 57 % припадає на дітей віком від 7 до 14 років, а 22 % – підлітки від 15 до 17 років [Соціальний захист населення, с. 66]. Із загальної кількості дітей з інвалідністю 47 % здобувають середню освіту у закладах денної форми навчання [Соціальний захист населення, с. 124]. Для решти, зважаючи на ступінь особливих потреб, функціонує мережа спеціальних навчальних закладів, зокрема, інтернатної форми навчання, де разом із навчанням надається лікування та реабілітаційна допомога.

Дискусію щодо впровадження навчання у формі інклюзії започатковано у фаховому середовищі педагогів, медиків та психологів, де вона переважно триває. Для з'ясування громадської думки щодо готовності суспільства сприйняти дану форму навчання проводяться опитування та соціологічні зрізи. У більшості (96 %) загал розуміє проблему доступу до якісної освіти дітей з особливими потребами, але

при цьому половина опитаних вважають, що навчання для таких дітей повинно здійснюватися у спеціалізованих навчальних закладах, 27 % висловились за навчання у загальноосвітньому закладі, а 14 % пропонують індивідуальне навчання у домашніх умовах. При цьому інклюзивне навчання позитивно сприймають близько 70 % опитаних [Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи, с. 9-10].

Становлення концептуальних засад інклюзивного навчання започатковується на початку 2000-х рр. Ще 2001 р. Міністерство освіти разом з Інститутом спеціальної педагогіки Академії педагогічних наук та громадською організацією «Крок за кроком» ініціювали програму щодо соціальної адаптації дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом їх навчання у загальноосвітніх школах. В результаті експерименту було доведено, що інтеграція дітей з особливими потребами у класи середніх навчальних закладів можлива при створенні відповідних умов для їх навчання [Ворон, 2006, с. 17-18].

2009 р. парламент ратифікує Конвенцію про права інвалідів, що стає основою для формування нормативно-правової бази інклюзивного навчання. Низка урядових постанов визначила необхідні заходи та регламентувала порядок організації даної форми навчання у освітніх закладах. У 2010 р. Міністерство освіти затверджує Концепцію розвитку інклюзивної освіти, яка є програмним документом, що визначає пріоритети державної політики щодо гарантії права на освіту особам з інвалідністю [Наказ МОН «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти»]. У 2013 р. затверджуються організаційно-методичні основи забезпечення права на освіту дітей з інвалідністю, регламентації матеріального забезпечення помічника педагога у роботі з такими учнями. Подібні зміни було внесено у освітнє законодавство щодо впровадження інклюзивного навчання. Одним з таких є Положення про інклюзивно-ресурсний центр, як установи, функціонування якої направлена на здійснення психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, а також надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиваючих послуг учасникам освітнього процесу. Формуються вимоги щодо кадрового забезпечення: педагогах-дефектологах, логопедах, психологах, реабілітологах [Положення про інклюзивно-ресурсний центр]. Прийнятий 2017 р. закон «Про освіту» містить норму щодо інклюзивної форми освіти, а 2018 р. відповідно внесено зміни у інші нормативні акти, що регулюють відносини у освіті. Так, закон про «Загальну середню освіту» доповнено статтею 16-1, де дано визначення інклюзивного навчання, педагогічної та корекційної служб, помічників учителя і учня [Закон України «Про внесення змін»]. Отже, накреслюється тенденція до скорочення мережі спеціальних навчальних закладів для осіб з інвалідністю та переходу до більш широкого впровадження інклюзії у середній освіті.

Практична реалізація права на доступ до якісної освіти осіб з інвалідністю у інклюзивній формі починається з їх інтеграції у загальноосвітні навчальні заклади, де вони отримують можливість навчатися разом з однолітками у спеціальних класах. За даними профільного міністерства у 2010 р. 129 тис. таких дітей було інтегровано до неспеціальних шкільних закладів, 45 % з цієї кількості склали діти з особливими освітніми потребами [Наказ МОН «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти»]. Зазначимо, що це особи, які не перебували на індивідуальному навчанні, а відвідували спеціалізовані класи або школи. У 2012 р. їх

кількість склала 71,5 тис. осіб [Рішення «Про впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах»].

Недостатнє охоплення дітей з особливими потребами інклюзивним навчанням на початку його впровадження обумовлено низкою факторів, що істотно впливають на даний процес. По-перше, загальноосвітні навчальні заклади не були готові до роботи з такими учнями, оскільки організація навчального процесу та його методичний супровід орієнтовані на типового школяра. Натомість у спеціальних навчальних закладах навчально-виховний процес та його методичне забезпечення максимально пристосовані для таких дітей, а також супроводжуються медично-реабілітаційними заходами. Також ці учні відсторонені від спілкування з однолітками без обмежених можливостей. По-друге, впровадження інклюзивного навчання потребує реалізації заходів: адаптація навчально-методичного комплексу, підготовка педагогів зі знанням корекційної педагогіки, пристосуванням шкільного приміщення до потреб школярів з особливими потребами. Зважаючи на ці аспекти, постає питання відповідного фінансування матеріально-технічної бази та фонду заробітної плати педагогів. По-третє, особливою проблемою постане наявність у класі кількох учнів з різними особливими потребами, що мають різні супутні прояви, істотно утруднюючи роботу педагога та асистента учителя.

Динаміка чисельності учнів охоплених інклюзивним навчанням демонструє позитивне зростання. У 2017 р. у 2715 інклюзивних класах здобували освіту 4180 дітей з особливими освітніми потребами. Найбільша кількість шкіл, де організовано класи з інклюзивною формою навчання, функціонували у Київській (148), Волинській (143) та Житомирській (137) областях [Статистичні дані]. 2018 р. кількість інклюзивних класів збільшилася до 9157 у яких навчалося 11839 дітей з особливими потребами [Гриневич, 2019]. У 2020/21 навчальному році 25 тис. учнів навчалися у 18681 інклюзивних класах, які функціонували у 6 394 загальноосвітніх закладах [Освіта в незалежній Україні: розвиток і конкурентоспроможність, с. 150].

Істотною проблемою, принаймні на початковому етапі, у реалізації інклюзивного навчання є підготовка відповідних педагогічних кадрів, які володіють особливими методиками навчання дітей з особливими потребами. Робота педагогів ускладнена тим, що доводиться працювати з учнями різного ступеня збереження здоров'я. Проте у загальноосвітніх закладах направленість навчального процесу та його методичне забезпечення орієнтовані на учнів з типовим розвитком та освітніми потребами, в той час як особливими методиками володіють педагоги спеціалізованих шкіл та інтернатів, де навчання супроводжується також реабілітаційно-корекційними заходами. Таким чином, кадрова політика має бути гнучкою, щоб розрізняти компетенцію педагога-дефектолога та вчителя, який володіє такою педагогічною методикою на базовому рівні.

Враховуючи складність праці учителя, передбачена посада помічника педагога, основним завданням якого є адаптація навчального матеріалу та методів навчання до можливостей дитини з особливими освітніми потребами [Вітик, 2018, с. 27]. Асистент здійснює психолого-педагогічний супровід такої дитини, а також її соціальну адаптацію, забезпечуючи по суті, індивідуальний патронаж в освітньому процесі. За статистичними даними у 2018 р. було задіяно 7633 асистента [Гриневич, 2019].

У цілому підготовка спеціалістів у сфері інклюзивного навчання здійснюється у низці вищих та середніх спеціальних навчальних закладах. Педагогічний університет імені М. Драгоманова випускає педагогів інклюзивного навчання, дефектологів, сурдоперекладачів, проте ці спеціалісти працюють переважно у спеціалізованих навчальних закладах. У Київському університеті імені Б. Грінченка здійснюють підготовку спеціалістів-логопедів та фахівців з питань аутизму. У вищих педагогічних навчальних закладах читаються курси «Основи інклюзивної педагогіки» та «Дидактика інклюзивної освіти», відкривається спеціальність «Корекційна освіта». Крім того, методичний супровід здійснюють інклюзивно-ресурсні центри, де навчаються та підвищують кваліфікацію педагоги відповідно сучасних вимог щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. На початок 2021 р. функціонувало 635 таких центрів [Дослідження якості інклюзивного навчання, с. 18]. Незважаючи на це вчителям почасти доводиться самостійно підвищити професійну майстерність щодо інклюзивного навчання, оскільки остаточно не сформовано комплекс навчально-методичного забезпечення, зважаючи на короткий період функціонування інклюзивних класів.

Висновки. Інклюзивна форма навчання є новацією у вітчизняній педагогічній системі. Її впровадження є наслідком ратифікації міжнародних угод щодо прав осіб з інвалідністю. Дана форма навчання має забезпечувати ранню інтеграцію у суспільство осіб з обмеженими можливостями. Напрацьована за короткий термін нормативно-правова база регламентує основні теоретичні та організаційні засади, тому у подальшому буде тривати робота над її вдосконаленням. Впровадження інклюзії передбачає скорочення мережі спеціалізованих загальноосвітніх закладів переважно інтернатного типу. Відповідно за досліджуваний період поступово збільшується кількість інклюзивних класів у школах. При позитивній тенденції зберігається актуальність вдосконалення механізмів реалізації правових норм, що гарантують доступність освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами, подальшої розробки та накопичення навчально-методичної бази, підготовки педагогічних кадрів відповідної кваліфікації. Інклюзивна форма навчання має перспективу інтеграції в українську освіту, долаючи комплекс негативних факторів, що вже згадувалися вище.

Список використаних джерел та літератури

- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii>
- Вітик М., 2018. Практична діяльність асистента вчителя. *Інклюзивне навчання в Новій українській школі. Міжнародна науково-практична конференція*, Тербовля: Інтерсервіс.
- Ворон М., Кавун Ю., 2006. Інклюзивна освіта: українські реалії. *Управління освітою*, 23 (143), 17-18.
- Гриневич Л., 2019. *Інклюзія для всіх: освітня політика та практика* [Електронний ресурс]: <https://tinyurl.com/y3j3g4sg>.
- Дослідження якості інклюзивного навчання для дітей з особливими потребами, 2021. [Електронний ресурс]: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inklyuzivne-navchannya/2021/04/02/Doslidzhennya_yakosti_inklyuzivnoyi_osvity_1_02_04.pdf.
- Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи, 2012. Київ: ERA.
- Положення про інклюзивно-ресурсний центр. Постанова КМУ 12.07.2017 р. № 545 [Електронний ресурс]: <https://tinyurl.com/yuek6cbp>

Рішення «Про впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах: реалії та перспективи» [Електронний ресурс]: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/35124/

Наказ МОН «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти» [Електронний ресурс]: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/

Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність. Інформаційно-аналітичний збірник, 2021.

Соціальний захист населення України у 2021 році, 2022. Статистичний збірник, Київ: ІВЦ Держкомстату України.

Статистичні дані [Електронний ресурс]: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani/>

References

Doslidzhennia yakosti inkluzivnoho navchannia dla ditei z osoblyvymy potrebamy [Research on the quality of inclusive education for children with special needs], 2021. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2021/04/02/Doslidzhennia_yakosti_inkluzivnoyi_osvity_1_02_04.pdf [in Ukrainian].

Hrynevych L., 2019. *Inkluziia dla vsikh: osvitnia polityka ta praktyka* [Inclusion for all: educational policy and practice] Retrieved from: <https://tinyurl.com/y3j3g4sg> [in Ukrainian].

Inkluzivna osvita v Ukraini: zdobutky, problemy ta perspektyvy [Inclusive Education in Ukraine: Achievements and Prospects]. 2012. Kyiv: ERA. [in Ukrainian].

Nakaz «Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku inkluzivnoi osvity» [Order «About the Approval of Concept of Inclusive Education Development»] Retrieved from: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ [in Ukrainian].

Osvita v nezalezhnii Ukraini: rozvytok ta konkurentospromozhnist. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk [Education in independent Ukraine: development and competitiveness. Informational and analytical collection. 2021], 2021. [in Ukrainian].

Polozhennia pro inkluzivno-resursnyi tsentr. Postanova KМУ 12.07.2017 r. № 545 [«Thesis about Inclusive Resource Centre». Decree of KМУ 12.07.2017 r. № 545] Retrieved from: <https://tinyurl.com/yvek6cbp> [in Ukrainian].

Rishennia «Pro vprovadzhennia inkluzivnoho navchannia v zahalnoosvitnikh zakladakh: realii ta perspektyvy» [Decision «About Implantation of Inclusive Education into Institutions of General Education: Reality and Prospects»] Retrieved from: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/35124/ [in Ukrainian].

Sotsialnyi zakhyst naselennia u 2021 rotsi [Social Protection of Population in 2021], 2022. Statystychnyi zbirnyk, Kyiv: IVTs Derzhkomstatu Ukrainy. [in Ukrainian].

Statystychni idani [Statistical Data] Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani/> [in Ukrainian].

Vityk M., 2018. *Praktychna diialnist asystenta vchytelia* [Practice of the Assistant of Teacher]. *Inkluzivne navchannia v Novii ukrainskii shkoli. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia*, Terebovlia: Interservis. [in Ukrainian].

Voron M., Kavun Y., 2006. *Inkluzivna osvita: ukrainski realii* [Inclusive Education: Ukrainian Reality], *Upravlinnia osvitoiu*, 23(143), 17-18. [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «About education»] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakikh zakoniv Ukrainy shchodo dostupu osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy do osvitnikh posluh» [The Law of Ukraine «About the Change of Some Laws of Ukraine about the Access of Pupils with Special Educational Needs to Educational Services] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii> [in Ukrainian].

FEATURES OF THE FORMATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN MODERN UKRAINE

Anna Makhinko

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of History,

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv

Abstract. *The article examines the process of forming inclusive education in general educational institutions of modern Ukraine. The implementation of inclusion is the result of the realization of the rights*

of persons with disabilities, one of which is the right to access to education. According to world standards, early integration of persons with disabilities into social life is practiced if the state of health allows not to study in special educational institutions. For the domestic sphere of education, inclusion is a new form of education, since in previous times a system of secondary specialized educational institutions, mainly of the boarding type, was formed, where persons with psychophysical limitations were educated. The issue of inclusive education is in the center of attention of teachers who form its conceptual foundations and methodological base. Based on the analysis of the legal framework and factual material, it was established that the legislation regulates the main theoretical and organizational issues of inclusive education. The dynamics of the number of inclusive classes is steadily increasing. At the same time, it is accompanied by difficulties. In general, the inclusive form of education has a perspective.

Key words: *inclusion, inclusive education, integration, children with special need, inclusive class.*
